

LÁTTÁK, HOGY JÖN? VÉDEKEZÉSI KÍSÉRLETEK AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI KOLERAJÁRVÁNY IDEJÉN*

KISS LÁSZLÓ

A kolera megjelenése Európában

A 19. század folyamán, illetve a 20. század első évtizedeiben 7 kolera-pandémiát jegyeztek fel az orvostörténészek. Az első 1817-ben kezdődött, Indiából kiindulva a Volgáig terjedt, itt azonban elakadt. A második 1826-ban indult útjára, és az 1830-as évek elejére a világ nagy részére kiterjedt. Ez a pandémia volt az első, amely Európát és Észak-Amerikát is elérte, a „modern” világ gyakorlatilag ekkor szembesült az addig csak Ázsia egyes részein honos betegséggel.¹ Az 1820-as évek végén már Ázsia-szerte elterjedt betegség 1823–24-ben érte el Oroszországot, először Asztrahán és a Kaszpi-tenger térségét. 1830 közepén már Moszkvában, illetve Kazanyban is megjelent, az év végére pedig átcsapott Galíciába és Moldvába. 1831 januárjában a lengyel szejm ki mondta I. Miklós cár detronizálását. A felkelés elfojtására érkező orosz csapatok és a kibontakozó háborús események rendkívül gyorsan terjesztették a kórt. A kolerajárvány 1831 tavaszára ellepte a galíciai területeket.

A koleraveszélyre természetesen a bécsi udvarnak is reagálnia kellett. 1830. december 21-én a birodalom minden nyelvén rendeletet adtak ki a koleraival kapcsolatban. A rendelet a betegség elleni védekezés szabályait, a hatóságok kötelességeit tartalmazta – voltaképpen a 16–17. századi pestis-rendeletek átdolgozott verziója volt.² Ugyanekkor háromtagú orvosküldöttség indult útnak Oroszországba, hogy a helyszínen tanulmányozza a jórészt még ismeretlennek számító betegséget.

December 28-án a Helytartótanács „Tudósítást” küldött a betegségről és a védekezéssel az egyes vármegyéknek és városoknak. Ebben óva intették a lakosságot a „meghüléstől, zárt levegőtől, nedves lakásoktól, testi és elmebeli megerőltetéstől, rossz eledeltől, mértéktelenségtől, a kedv elhomályosodásától,

* Eredeti változatában elhangzott az MTA-NKI Demográfiai Módszertani Kutatócsoport, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet és a Corvinus Egyetem által rendezett konferencián 2005. június 7-én (Halandósági válságok a 18–19. századi Magyarországon).

¹ Az első két pandémiát egyes más források összekötik egymással, és az 1826-os világjárványt csak a kolerajárvány terjedésének második hullámaként értékelik (Jankovich 1832).

² Az első pestis-rendelet kidolgozása Salzman János brassói orvos nevéhez fűződik, az *Ein nützliches Ordnung und Regiment wider die Pestilenz* c. művében írtak képezték az alapját a későbbi hivatalos intézkedéseknek.

hiányos ruházattól, éretlen, nyers gyümölcs, dinnye, szőlő, uborka, kövér ételek, sózott halak, savanyú italok mértéktelen fogyasztásától.” Javasolták, hogy mindenki tartózkodjon a szeszes italoktól, a dorbézolástól, hordjon meleg ruhát, esténként pedig dörzsölje át a testét ecetbe mártott meleg ruhával. Az egészségügyi személyzet számára is megfogalmaztak figyelmeztetéseket. Éhgyomorral ne dolgozzanak, a beteg vizsgálata közben növényi leveleket, magvakat, gyökereket – gyömbért, babért, fenyőmagot, fehérborsot, köményt – rágjanak, kezüket ecettel mossák, áztassák meg vele orruk tájékát, vagy sűrűn szagolgaszák azt, szájukat gyakran öblítsék ki hígított ecetvel vagy más fűszerezett vízzel.³

A magyarországi orvosok is fokozott figyelemmel követték a kolera alakulását. A Bugát Pál által indított *Orvosi Tár* 1831-es első számában Schuster János (1777–1838), a pesti egyetem tanára terjedelmes írást közölt a „keletindiai koleráról”. Schuster az első kolera-pandémia tanulságai alapján kísérelte meg összefoglalni a betegséggel kapcsolatos ismereteket. Megállapítása szerint a kolera okai „ugyanazok, amelyek más állandó vagy enyhülékeny” lázakat okoznak, mint például elsősorban a hideg éjszakák, a szabadban alvás, a mértéktelen evés-ivás, az éretlen gyümölcsök, keletlen kenyér, rossz hús, bűdös víz fogyasztása. „A keleti cholérának támadása eredetileg a’ levegőbeli poshadt anyagok elterjedésében látszik alapulni” – jelentette ki a korszak miazmaelméletének megfelelően. A betegség „gerjesztő okaként” a ragályt (contagium) jelölte meg, terjedését pedig a népességmozgásokhoz és a folyókhoz kötötte.⁴

Közben az oroszországi orvosküldöttség beszámolóí is megérkeztek Bécsbe, az *Orvosi Tár* pedig azonnal engedélyt szerzett a lefordított szövegek közlésére. Olexich Pál, Spausta Ferenc és Zhuber Antal munkái nagyjából azonos kérdéseket tárgyalnak, a betegség tüneti leírására és az Oroszországban látott kezelési módszerekre térnek ki. A beszámoló legérdekesebb részének azt tekinthetjük, amikor az orvosok a betegség „természetéről”, az okokról és a terjedésről értekeznek. Spausta és Olexich az orosz orvosok tapasztalataira és megállapításaira hagyatkozva nem nagyon hisz a kór fertőző voltában. Spausta szerint a fő kiváltó ok a „szükség és az éhség” (Oroszország egyes részein ebben az időben a rossz termés miatt éhínség ütötte fel a fejét), Olexich az orosz lakosság életmódjában és szokásaiban; az egyoldalú táplálkozásban, a mértéktelen vodkaivásban látta a fő veszélyt.⁵ Hozzájuk képest meglepően mást mond Zhuber Antal, aki leírása szerint alighanem maga is megfertőződött a betegséggel, de szerencséjére kigyógyult belőle. Zhuber szerint „a betegséget fertező természetűnek lehetne határozni, ... a fertező anyag szállékony tulajdonságú ... s körül

³ Bálint Nagy 1928. 9.

⁴ Schuster 1831. 36–40.

⁵ A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Az eredeti kéziratokból közli Prof. Bugát Pál. Dr. Spaustának tudósítása a’ choléráról. *Orvosi Tár*, 1831/5. 100–117., Dr. Olexich Pál tudósítása a’ choléráról Oroszországban. *Orvosi Tár* 1831/5. 118–143.

belül mint a' bibornak (scarlatina), a' kanyarónak (morbillus) ragálya bizonyos távolságokra tud terjedni".⁶

A vesztegár

A védekezés főiránya járványveszély esetén a 16–17. század óta a vesztegzárak kiépítése volt. 1691-ben a felvidéki bányavárosok csaknem mindegyikét vesztegzár alá helyezték. A selmeci bányagróf parancsa értelmében a városok szigorúan őrizték kapuikat, az engedély nélkül bejutókat pedig példásan megbüntették. „E tilalomra különösen a köznépet kell figyelmeztetni – szólt az utasítás –, s megfélemlítésére az országutak mentén messziről látható helyeken akasztófát kell felállítani.”⁷ Az 1738-as pestis idején Debrecen „(a) Váradí Útban ... házat csináltat, gajbul és tövisből; jó magas gypüt, mely által a nap keletről nap szállatfelé egyenesen nevezett kertek között való planities el rekesztődik, és az lészen külsöknek és Debreczenieknek végső határok..., melyen Comissarius Urajmék hírek s engedelmek nélkül nem lesz szabad ... által hágni s által menni.”⁸ A vesztegzárak őrzői különösen a vándorló és potenciálisan a legnagyobb veszélyt jelentő népelemek kiszűrésére törekedtek. A városok és községek nem engedték be „a faluzó zsidókat, görögöket, örményeket ..., koldosokat és cigányokat” – tudhatjuk meg egy korabeli írásból.⁹

Természetesen a vesztegzár nem pusztán kordont jelentett. A 18. század elején már alkalmazták a „veszteglőház” intézményét: az idegenek csak úgy juthattak be egy településre, ha „kiállták” a vesztegzárat, azaz meghatározott időt töltöttek el egy jól őrzött, a település határában kijelölt helyen. Az általában 40 napos veszteglés során a bent tartózkodók szigorú felügyelet alatt álltak, pontosan szabályozták napi tevékenységüket, kötelességeiket. A legnagyobb hangsúlyt a tisztaság fenntartására helyezték. „Az internáltaknak úgy lakásukat és testüket, mint fehér- és ágyneműjüket maguknak kellett tisztítani. ... Ez a tisztítás víznek, szappannak, fahamuból készített lúgnak és frissen oltott mézből csinált mésztejnek bőséges használatából, másként szólva hetenként legalább háromszor tartott nagymosásból és nagytakarításból állott, a mire igen szigorú volt a felügyelés. ... Hatalmas és bő vizű gémes kutakból a tisztító szolgák napeste többször megtöltötték a kádakat vízzel oly módon, hogy azt harangjelzésre az udvaron végigfutó nagy facsatornába merték fel. Ennek a csatornának a fenekén hosszú fadugókkal elzárt lyukak voltak, a melyek alatt pedig 2-2 akós

⁶ A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Az eredeti kéziratokból közli Prof. Bugát Pál. Dr. Zhuber Antalnak hivatalos tudósítása a' cholera-ról Oroszországban. *Orvosi Tár*, 1831/6. 216–251.

⁷ Jurkovich 1927. 1477.

⁸ Magyary-Kossa 1925. 353.

⁹ Uo. 354.

kádak állottak. A veszteglőnek ... a vízmerést jelző harangszóra sorrendben ki kellett venni a csatornából a dugókat, és a bőségesen folyó vízzel meg kellett tölteniök a kádjukat és ivóvizés edényeiket.”¹⁰ A nagyobb vesztegzárakhoz temető is tartozott, saját orvosuk és papjuk is volt.

A vesztegzárhoz hasonló intézmény volt a rastellum vagy rostély, ennek közbeiktatásával zajlott a város és a kívülről érkezők közötti árucseré. A rostély három cölöpsorból állt, amelyeken 1-1 átjárón át lehetett közlekedni. A külön-külön megnyitott átjárók használatával a lakosok és a kereskedők nem érintkeztek egymással, az áru és az azért járó pénz a két csoport közvetlen találkozásánélkül cserélt gazdát.¹¹

Az országhatár lezárása is a hagyományos járvány-intézkedések közé tartozik, természetesen erre elsősorban jól védhető helyek: szorosok, hágók, folyók alkalmasak. 1831-ben a Galíciából érkező hírek hatására a bécsi udvar az északi határ lezárására szánta el magát. Az északi területekre katonaságot vezényeltek: az árvai vonal mentén a Sándor Cár Gyalogezred, a Vág vonalán a Gyulayezred, a Besztercebánya – Bars vonalon a Bakonyi-ezred és a Wallmodentüzérezred, innen a Dunáig a Nádor-huszárok építették ki és tartották fenn a kordont.¹² Az ország területére 20 királyi biztost neveztek ki, ők megalakították a megyék kolerabizottságát, kinevezték a „politikus biztosokat”. Megkezdődött az általános készülés a kolerajárványra. Minden törvényhatóság köteles volt vesztegzárat állítani, járványorvost kinevezni. Az orvossal nem rendelkező területekre központilag küldtek ki egészségügyi személyzetet. Legkomolyabban természetesen a vész által leginkább fenyegetett északi megyék készültek. Sáros és Zemplén már az év elején „vészbizottságot” alakított, elnöke a később nagy politikai pályát befutó helybeli középnyemes, Kossuth Lajos lett. A császári udvar ismét életbe léptette az 1772-es kordon-törvényt: „Azon esetben, ha valaki a Cordon által törni akarna, az erővel is visszavetessen, ha pedig háromszori kiáltás után vissza nem menne, sőt általtörne, tüstént agyonlövessen, vagy más fegyver által megölessen.”¹³ Úgy tűnt, az ország felkészülten várja az északról érkező veszedelmet.

1831 júniusában megérkeztek az első jelentések a kolera magyarországi feltűnéséről. Tekintettel a magyar határvidék és a galíciai területek közti hatalmas lakosság- és áruforgalomra, a sűrű kereskedelmi kapcsolatokra, ezen nem lehet csodálkozni. A kereskedők és a vízi utak szerepét jelzi, hogy az első eseteket a határoktól viszonylag messze, Szabolcs vármegye dadai alsó és felső járásában, Balsa, Vencsellő, Szabolcs, Tímár, Kenézlő, Tokaj és Tiszalök községekben jelentették.¹⁴ Az elsőként fertőződött területről a nyár folyamán már a

¹⁰ Rigler 1926. 236.

¹¹ Uo. 237.

¹² Jurkovich 1927. 1479.

¹³ Haug 1981. 13.

¹⁴ Fekete 1874. 73–74.

szomszédos vármegyékre, Beregre, Zemplénre, Ugocsára, Szatmárra, Sárosra is kiterjedt a járvány, és a katonai határzár mögötti Turóczban is megjelent.¹⁵

Az érintett területekkel szomszédos megyék és a közeli városok azonnal lezárták határaikat. A kolera elleni védekezést az 1830. november 3-án kelt királyi rendelet értelmében a Helytartótanács, a Királyi Kamara és a Főhadtestparancsnokság kiküldötteiből alakult vegyes bizottság irányította. 1831. július 12-én az országot 20 körzetre osztották, élükre királyi biztosokat neveztek ki.¹⁶ A Helytartótanács által rendszeresen küldött közleményekből a királyi biztosok folyamatosan figyelemmel kísérték a kór terjedését. A kordonok, vesztetzárak fenntartási költségeit a Helytartótanács vállalta magára, tehermentesítve ezzel a megyéket és a városokat. A városokból kilépők passzust kaptak, amellyel csak egy meghatározott ideig maradhattak távol, a belépést idegenek számára lelkészi bizonyítványhoz kötötték, amely igazolta, hogy az illető nem fertőzött területről érkezik.¹⁷ A kordonok működése azonban messze nem volt tökéletes. Az őrségbe vezényelt lakosok kevesellték a napi 20 krajcáros fizetést, ellátásuk rossz volt, éheztek, ruhájuk sem volt megfelelő, ezért aztán úgy érezhették: fokozottan ki vannak téve a koleraveszélynek. Nagy gondot okozott a korszakban már gyakori napi vagy heti ingázás kérdése is. A Pest megyei biztos a következő ügyekben kérte felettesei állásfoglalását: „A pesti vásárról jövő fuvarosok esetről-esetre mutassanak-e passzust?” „A csordát, mely a contumaciában lévők kútjából iszik, beengedje-e a városba?” „Mi legyen a vendéglőssel, akinél a visszautasítottak szoktak meghálni?” „A kőbányai munkások és kupecsek bemehetnek-e?” „A lovas katonák és a pesti polgárok, kik a lineán kívüli kertjeikbe mennek, kötelesek-e passzust mutatni?”¹⁸ A túlbuzgó őrségek ugyanakkor gyakran a körútra igyekvő járványorvosokat is vesztetzár alá helyezték.¹⁹

A postaforgalom is komoly veszélyt jelenthetett. A kolera kóroktana még messze nem volt ismert, így a levelek és egyéb küldemények átadásánál is a korábbi, pestis elleni intézkedéseket vezették be. „Minden felülről jövő posta az e végre kirendelendő háznál tartóztasson fel, a postamester ... a pakétákat nyissa fel, és minden levél előbb által szurkáltatván és az ott leendő városi tisztviselő jelenlétében egy seborvos által megfüstöltetvén, csak úgy vitessen a postára.” – szöveg a rendelet.²⁰ A füstölést „egy rész porrá tört bűdös kő, egy rész ap-

¹⁵ Elképzelhető persze az is, hogy a jelentett esetek és a tényleges első megjelenés nem esett egybe. Teljes joggal feltételezhetjük azt is, hogy az északi, északkeleti hegyvidék nehezen megközelíthető, eldugott és elmaradott falvaiból nem érkeztek hírek az igazgatási szervekhez.

¹⁶ B. Lukács 1966. 75.

¹⁷ Jurkovich 1927. 1479.

¹⁸ Daday 2002. 233.

¹⁹ Bálint Nagy 1928. 43.

²⁰ Daday 2002. 232.

róra tört salétrom és három rész búzaliszt” füstjével végezték.²¹ Hasonlóképpen jártak el az útlevelekkel is, miáltal azok egy-egy hosszabb utazás végére már teljes egészében olvashatatlanná és értelmezhetetlenné is válhattak. A kordonon átvitt pénzt ecetbe mártották. A lovas futárok ugyanakkor viszonylag szabadon közlekedtek a kordon mentén, szabadon érintkeztek, pipáztak, beszélgettek a strázsákkal – a „hivatalos ember” fertőzést terjesztő szerepe nem igazán merült fel a lehetőségek között.

Élet a kordonok mögött

A kordonok mögé zárkózó településeken különleges intézkedéseket léptettek életbe. Az egyik legfontosabb feladat a lakosság étel- és gyógyszerellátásának megszervezése volt. Példaértékű Vác város rendelete: „Nehogy azon esetre, ha kolera betegségnek veszedelme huzamosabb ideig tartana, úgy hogy a kordon fel nem oldoztathatna és ilyképpen a szomszéd helyekről eleség Vác városába be nem hozattathatna, a városi közönség minden eleségbeli áldozatokból kifogyván, az éhség veszedelmének kitétessen, a helybeli mészárosok, molnárok és pékek felszólítatnak aziránt, hogy magoknak számos marhákat és nagyobb mennyiségű gabonát jó előre szerezzenek.”²² A megyei főorvosok gyógyfüvek, piócák gyűjtését rendelték el az orvosokon és a bábákon kívül a lakosok számára is.²³

Szigorúan szabályozták a közösségi érintkezés alkalmait is. A legjobban fenyegetett területeken időlegesen betiltották a piacozást, beszüntették a vásárokat. Bezárták a kocsmákat, betiltották a cigányzenét, a nyilvános mulatozást. A családfő feladatává tették a koleragyanús esetek bejelentését. „Minden háznépes ember, ha netalán házában hirtelen halállal valaki kimúlna, akkor azt kemény büntetés terhe alatt a kirendelt politikai komisszárius úrnak, a többi helységben pedig a szolgabíró vagy komisszárius úrnak haladék nélkül jelentse fel. Ki is az illető orvos által azt, vajon a holt tetemen a kolerának szimptomái nem találatnak-e, azonnal meg fogja vizsgáltatni. Továbbá nehogy ennek elmulasztásából veszedelem származhasson, az illető plébános urak kéretekessének meg, hogy hirtelen halállal kimúlt és így gyanúság alá eshető testeket orvosi vizsgálatról szóló bizonyítvány nélkül el ne temessenek.”²⁴

Nyilván mentális okok is kereshetők abban, hogy a kolerában elhaltakat a papnak sok helyen „minden czeremónia, harangozás, kíséretés nélkül” kellett eltemetnie. A halottak ruháit, ágyneműit el kellett égetni, az ápolók ruháit kimosni, megfüstölni. Ezeket az intézkedéseket persze nem minden településen

²¹ Takács 1981. 23.

²² Daday 2002. 231.

²³ Haug 1981. 11–12.

²⁴ Daday 2002. 231.

léptették életbe. Kenderes község vezetősége például egy fennmaradt emlékirat szerint a következőkről rendelkezett: „1. az Oskolás Gyermekek haza eresztődnek, és addig tanítás nem lesz, míg a Cholera el nem mulik. 2. Az Isteni tisztelet mindenkor rendesen fog tartódni, Hétköznap bent a Templomban, Vasárnap pedig kívül a szabad ég alatt, kívül tartódnak a halotti prédikációk is. 3. A Halottak rendesen, valamint eddig el fognak temetődni, úgy a mint kiki akarja, a Harangozás is meg léssen.”²⁵ A beteglátogatást szigorúan megtiltották. Este 9 óra után az orvosokon és a hivatalos személyeken kívül senki sem tartózkodhatott a nyílt utcán.²⁶ A templomi összejöveteleket is szabályozták: a pap nem adhatta át pusztá kézzel az ostyát, megtiltották az egy kehelyből történő úrvacsora-osztást.²⁷

Nagy hangsúlyt helyeztek az élelmiszerrel foglalkozók ellenőrzésére is: „Az előljárók a már rég meghagyott rendelés szerint a mészárszékekre vigyázzanak, hogy egészséges marha vágattasson, állott húst, bűdös halat, éretlen gyümölcsöt, nyers ugorkát senki se egyen.”²⁸ Debrecenben szabályozták a közkutak használatát: saját vedrét, korsóját senki nem meríthette a vízbe, csak a kútra függesztett vödört használhatták, amiből a vizet egy kis csatornán folyathatták saját edényeikbe. Igyekeztek elejét venni a talaj ártalmas „kigőzölgéseinek” is: lecsapolták, feltöltötték a posványos, pocsolyás területeket.²⁹ Siófokon is felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy mindenki tiszta kútvizet igyon, senki ne fogyassza a Sió szűretlen vizét.³⁰

A fent bemutatott intézkedésekből jól kivehető, hogy a hatóságok a kolerát a korábban ismert, illetve elterjedt betegségekhez, részint a pestishez, részint a különböző emésztőszervi fertőzésekhez (hastífusz, paratífusz) hasonlóan kezelték. A védekezésben emellett a miazma-elméletből következően komoly szerepet kapott a föld, a talaj ártalmas „kigőzölgéseinek” megszürése, a levegő, mint a korszakban általános megítélés szerint legfontosabb fertőzésterjesztő közeg megtisztítása, fertőtlenítése is. „Mivel a levegő tisztasága a leghathatósabb eszköz döghalál ellen, azért minden lakos házát tisztán tartsa, több óráig naponként ablakot, ajtót kinyitván szellőztesse, s ecettel vagy fenyő ággal legalább egyszer napjában füstölje.”³¹ A füstölés már a korábbi pestisjárványok idején is bevett védekező eszköznek számított. A Helytartótanács utasításában leírja a füstölés, a füst szerepét a betegség megelőzésében: „tisztíjják minden ártalmas öszvevegyüléstől a levegőt, és elrontanak minden a beteg emberektől s állatoktól származó kigőzölgéseket, melyek ragadós mételety foglalnak maguk-

²⁵ Debreczeni Pap 1957. 67.

²⁶ Takács 1981. 26–27.

²⁷ Haug 1981. 12., Takács 1981. 25.

²⁸ Haug 1981. 8.

²⁹ Takács 1981. 20–22.

³⁰ Haug 1981. 12.

³¹ Haug 1981. 8.

ban.”³² Füstölőszerként a már említett fenyőgally mellett csontot, marhakör-
möt, bőrhulladékot, borókát, fűrészport, ként, dohányt is alkalmaztak.³³ A laká-
sok tisztán tartását a hatóság mellett a lakosságnak is ellenőriznie kellett: „an-
nak az orvosok által meghatározott módja közhírül tétetvén, pontos megtartása
kemény büntetés mellett szorosan meghagyattasson, melyre a fertálmestere-
ken kívül még a jámbor és józan életű emberek ... fognak ügyelni.” – szölt a
rendelet.³⁴ Esztergom városát a tanács 12 részre osztotta, ezek élére
albiztosokat nevezett ki. Az albiztosok felügyelték az utcák, lakások tisztaságát,
ellenőrizték a strázsák munkáját.³⁵

Milyen volt tehát az életkép a kordonok közé zárt településeken? Bálint
Nagy István Csanád vármegye központjáról, Makóról szóló monográfiájában
így mutatja be az állapotokat: „Az utcák kihaltak, egyes házak kapui, melyek
mögött koleragyanus betegek szenvednek, fekete keresztel voltak megjelölve.
A gyanús és fertőzött utcákban több helyen füstölőket állítottak fel, égett fe-
nyőgally szagától és chlortól bűzös az egész város. A határ mentén lépésről
lépésre örök állják útját a járókelőnek, mindenhol lovas küldöncök, pandurok,
lovas örök tarkítják a körülárkolt határokat. A veszteglő házak környékén árko-
lások, melyeken belől elkeseredett, élénk, zajos élet uralkodik, sőt, nem egy
veszteglőház lakói fel is láznak, és csak szigorúbb intézkedésekkel tudják
újából engedelmességre kényszeríteni őket. Akad köztük nem egy terhes asz-
szony is, akik minden segítség nélkül a veszteglőházban szülik meg gyermekü-
ket, mert bába az elkülönítéstől való félelmében nem mer segítségükre sietni...
Mindenki ahogy tudta, elzárta magát. A gabona sok helyen még augusztus
közepén is talpon van, az őrálás és a félelem miatt nem akad, aki learassa. A
drágaság napról-napra nő. Az aratás után a búza ára valamit olcsóbbodott
ugyan, de a kenyér ára nem. A marhavásárok betiltása miatt a hús ára emelke-
dett, de nem is igen lehet kapni. Felborult a közrend. Mindenki a kolerával van
elfoglalva, nincs aki a közbiztonságra, a lakosok életének épségére és vagyona-
ra ügyeljen.”³⁶

Természetesen a vesztegzár rendkívül megnehezítette a mindennapi életet,
és komoly gazdasági kihatása is volt. Nehézzé vagy éppen lehetetlenné vált a
földek művelése, beszűkült az árucserre lehetősége. „A pénzsűke minden
classisnál rettenetes” – írta panaszos levelében Kossuth Lajos, sátoraljaújhelyi
kolerabiztosként. „A sok mesterember nem tarthatván legényeit, inasait, el-
ereszti. ... Valóban borzadnunk s rettegünk kell, midőn a 60 egynehány háza-
kat visitálni megyünk, s most aratás idején a munkára termett, ép egészséges

³² Bálint Nagy 1928. 17.

³³ Magyary-Kossa 1921. 443.

³⁴ Daday 2002. 230.

³⁵ Szállási 1964. 316.

³⁶ Bálint Nagy 1928. 42., 68.

néhány száz embert ... a kétségben esés közt szabadságért rimázkodni s itt ott fenyegetőzni halljuk.”³⁷

Az emberek régi babonáikat is segítségül hívták a kolera ellen. Erdélyben a román falvak lakói frissen szótt ingbe öltöztetett madárijesztőkkel próbálták meg távol tartani a betegséget, és koleraűző rigmusokat énekelgettek.³⁸ A középkor óta elterjedtek voltak a betegség ellen védő érmék, amulettek. A numizmatikusok számtalan, ólomból készült, alkimisztikus és kabalisztikus jelekkel díszített érmét ismernek, amelyeket a néphit különleges véderővel ruházott fel.³⁹ Az amulettek ismét elterjedtek: sokan amulett gyanánt hordták a fertőtlenítésre kapott klórmeszet, mások gyógyfüveket, hagymát, kámfort, borsot, magvakat tartottak maguknál – zsebükben vagy igazi amulettként nyakukba akasztva.⁴⁰

A félelem, a bizonytalanság a nép körében felszínre hozta a szintén hagyományosnak nevezhető bizalmatlanságot a rejtélyes italokkal, porokkal gyógyító orvosokkal szemben. Egy, az 1739-es pestis idejéből fennmaradt levélben a következőket olvashatjuk: „... kiknek a Szegeden grassáló pestiskor a borbélyok italt attak, azok nagyobb részről azután csakhamar e világból kimúltak. Ehhez accedált postamester úr deákjának oly formán lett meghalása, a ki minnekutána a lazaretumban mint infectus vitetett volna ... addig is, míglen a borbély italt nem adott nékie, szépen beszélett, de mihelyt azt béatta, az után egy óráig sem élt.”⁴¹ Hozzájárult az ellenérzések kialakulásához, hogy több orvos csakugyan káros szerekekkel próbálkozott, más esetekben pedig az emberek elfogyasztották a klórmeszet, ami sokat ronthatott egészségi állapotukra. Felleltek a katonákkal, a hatóságokkal és a járványok idején életbe léptetett különleges és szigorú intézkedésekkel kapcsolatos rémhírek, félelmek is. „Körülöttünk ki ütven magát a Cholera, a Népet leg jobban el ijesztette az a vad Parantsolat, melly szerént sok hejeken, némelley Durva, Obsitos Katonákat, vagy Czigányokat, Siványokat az Előljáróság meg fogadván, ezekkel nagy gödröket ásatott, és ezek a Cholera fába fetrengőket, haldoklókat erővel el vivén, azon gödrökbe rakásostól hányták, temették, ugy hogy azt lehet mondani, hogy azok között találkozott volna még olyan, aki meg éledt volna.”⁴²

Tragikus hatása lett egy kassai orvos próbálkozásának: bizmutport akart adni az embereknek, majd az ellenállás miatt azzal fenyegetőzött, hogy a kutakba önteti, ha nem veszik be önként a szert. A szomszédos járásokban hamarosan elterjedt az ismeretlen anyagot a kutakba öntő „úrról” szóló híresztelés. A feszült, félelemmel, rémülettel teli légkörben rövidesen pletykák és rémhírek

³⁷ Ismeretlen Kossuth-dokumentum. 306–307.

³⁸ Uo. 15.

³⁹ Faludy 1925. 216.

⁴⁰ Haug 1981. 4.

⁴¹ Magyary-Kossa 1926. 669.

⁴² Debreczeni Pap 1957. 67.

tucatjai kaptak szárnyra. „(A)zt lehetett hallani, hogy az országot elfoglaló ellenségnek meggátlására állítatik fel az ország határszélein a’ katonaság, majd azt, hogy a’ pestis híre is csak azért terjesztetett el, hogy az ellenség megrémüljön, ’s hagyja abban az ország elfoglalása iránt való szándékát – majd azt beszélék, hogy a’ szerfelett megszorított köznépet a’ vagyonosabbak méreggel való vesztegetés által akarják megritkítani.”⁴³ A tudatos mérgezésről szóló hírek Kassáról hamarosan eljutottak a szomszédos járásokba. A falvak lakossága körében valóságos tömeghisztéria bontakozott ki. A felkorbácsolt indulatok augusztus elején fegyveres felkeléshez vezettek. A kormánynak végül a térségbe vezényelt katonasággal, kemény megtorlások útján sikerült megfékeznie a lázadást.⁴⁴

Az ország központjában, Pesten és Budán a kordon ellen lázadtak fel az emberek. Pesten július 14-én regisztrálták az első kolera-halálozást, ennek hírére elrendelték a vesztegzárat és felbontották a dunai hajóhidat. Három nappal később a városban rekedt diákok tüntetést szerveztek és összecsaptak az ellenük kivezényelt katonákkal. A tüntető tömeg egyre gyarapodott, megrohanta, kifosztotta és felgyújtotta a boltokat és a kocsmákat. A felkelők ellen végül öt századnyi gyalogságot, egy lovasszakaszt és két ágyút vezényeltek ki.⁴⁵

Az orvosi gyógymódok és a kolera

Járványok idején a Helytartótanács által követett eljárások közé tartozott, hogy rendszeresen begyűjtötte az információkat az egyes megyei orvosok által megismert és alkalmazott gyógymódokról, elemezte, majd minden vármegyébe szétküldte azokat. Így tett az 1831-es kolera esetében is. Az összegyűjtött anyag szerint többnyire nagyjából ugyanazon gyógyítási eljárásokat alkalmazták. Az orvosok a humorális gyógyászat alapelveinek és elképzeléseinek megfelelően a betegséget a testnedvekben bekövetkező változásként értékelték, a gyógyulást pedig a megborult testnedv-összetétel helyreállításával vélték elérhetőnek. „Az egész choleraanak orvoslása ... áll: az éles nedvel enyhítésében és kiürítésében, az erőszakos (külső és belső) mozgások meggátlásában, és az erősítő utógyógyításban.” – állapította meg Schuster János.⁴⁶ Lenhossék Mihály országos főorvos 1831 nyarán kiadott „Rövid oktatás”-ában ágybafekvést, izzasztást, hánytatást javasolt.⁴⁷ A „gyógymódot” gyakran érvágással, piócázással kombinálták. A hánytatás és az izzasztás szerepe a káros testnedvektől való megszabadítás lett volna, a kolera – mint egyébként is hatalmas folyadékvesztést

⁴³ Balásházy 1832. 5.

⁴⁴ Uo. 9–14., 41–61.

⁴⁵ Horváth 1944. 4–11.

⁴⁶ Schuster 1831. 47.

⁴⁷ Lenhossék 1831.

okozó betegség – esetében alkalmazásuk azonban inkább csak segítette a beteg kiszáradását és elhalálozását.

Az *Orvosi Tár* 1831 közepén a következő óvintézkedéseket javasolta: „egy lat száraz mész-zöldet finomra törve egy lágy és enyvezetlen papírosból készült, egy pár négyszegű újni szelenczébe tétessék; ez egy kis pamutba takarva ... erszénykébe zárassék. Ilyen erszénykéket a köntös, mellény és nadrág minden zsebeiben kell viselni, ha az ember kimegy a házból, egyet mindég kezében kell tartani, avval kell minden kilincset megfogni, minden pénzt elfogadni, s egyet melléje zsebébe is dugni, avval minden levelet és egyéb papirost megtörölni.”⁴⁸

Harszt Bernát dégi orvos módszerével nagy hírnévre tett szert – különleges izzasztási technika mellett óránként 1–1,5 liter teát itatott betegeivel. Utólagos ismereteink szerint ez nagyjából megfelelt a kolera legsúlyosabb szakaszában kiürülő folyadékmennyiségnek, így az eljárás hozzásegítette a betegeket a gyógyuláshoz.⁴⁹ Szintén híressé vált Morvai János tiszabábolnai plébános módszere, ő is ágyba fekvést, izzasztást, valamint meleg italok fogyasztását és gyógyfüves borogatást alkalmazott.⁵⁰ Józsa István szabolcsi főorvos borterápiát használt: bort itatott betegeivel, ruháikat és pokrócaikat borba áztatta, a szobában pedig ugyancsak bort párologtatott.⁵¹ A hasmenés megfékezésére sokan illóolajjal kevert ópiumot adtak betegeiknek.⁵² A népi gyógymódok közül a boszniai zsidók módszere terjedt el a leginkább: pálinkával, borral, borecettel, mustármag-liszttel és fokhagymával kezelték a megbetegedetteket.⁵³

Megjelentek a homeopátiás módszerek is. Johann Schubert lipcsei orvos a fehér zászpa (*Veratrum album*)⁵⁴ alkalmazását tartotta a legjobbnak. A gyógyfű hatásának maximalizálása érdekében betegei számára megtiltotta a szeszes ital, kávé, egyéb gyógyfüvek, savas ételek fogyasztását, óva intette őket a meghűléstől, az „erős indulatoktól”. A terápiához a környezetnek is megfelelőnek kellett lennie. „(H)a a zászpagyökér, ámbár helyesen alkalmazva és munkásságában meg nem háborítva még nem találna minden esetben a megfertőztetéstől tökéletesen megmenteni ... legalább mindenkor az a nagy haszna leszen, hogy a nyavalya sokkal gyengébben fog feltűnni.” – állította az orvos.⁵⁵ Schubert A módszer a beteg családja számára is tartalmazott előírásokat: „Amennyire csak

⁴⁸ *Orvosi Tár*, 1831/1. 61–62.

⁴⁹ Haug 1981. 22–23.

⁵⁰ A tiszabábolnai pap kolera elleni védekezésre oktató röpirata. *Orvostörténeti Közlemények*, 1958/8–9. 241–246.

⁵¹ Haug 1981. 21.

⁵² Takács 1981. 28–29.

⁵³ Bálint Nagy 1928. 15.

⁵⁴ A fehér zászpa régóta ismert és használt gyógynövény. Az ókori görögök elmebaj elleni szerként használták, később idegfájdalom-csillapítóként és lázcillapítóként, külsőleg pedig tetűirtásra alkalmazták.

⁵⁵ Daday 2002. 241–242.

a környüállások megengedik, a betegszobában és az egész házban a levegőt a lehetőségig tisztán kell tartani. Kerülni kell a beteggel együtt egy ágyban feküdni. Kerülni kell minden még meg nem tisztított ágyi vagy egyéb ruháknak, mint általában minden dolognak, mellyel a beteg élt, használatát. Kerülni kell a holttest légkörét. Kerülni kell oly gyülekezetekeket, hol emberek vannak, és nemrég rövidebb-hosszabb ideig betegházban voltak, s talán már fertőzöttek, vagy legalább a beteg légkörét még ruhájukon hordozzák. Különösen pedig bátornak, félénktelennek kell lenni, és nyugodt elméjünek, mert semmi sem készít úgy el a fertőzésre, mint elmenyugtalanság s általában az idegrendszernek felháborodása.”⁵⁶ Utóbbi figyelmeztetésre érdemes kitérni: általánosan elterjedt vélekedésnek számított, hogy a kolera az undor és a félelem által is megfertőzheti az embereket; ezért aztán mindenkinek teljes lelki megnyugvást ajánlottak.

A járvány mérlege

Az első magyarországi kolerajárvány 1831 végére lecsillapodott. Október és november folyamán fokozatosan felszámolták a vesztegzárakat, majd az egyes törvényhatóságokban hivatalosan is bejelentették a járvány végét. A következő évben még érezhető volt ugyan a járvány utószele szórványos megbetegedések formájában, a vészterhes idők azonban elmúltak. A kolerajárvány mérlege a levéltári dokumentumok alapján egyértelműen megvonhatónak tűnik, az adatokat azonban mindenképpen kritikával kell kezelni. „Jogosan állíthatjuk, hogy az országos kimutatásnál legalább 20%-kal többen pusztultak el kolerában, hiszen eleinte a betegséget fel sem ismerték, később pedig részben kényelmességből, részben félelemből letagadták, hátha az örségen tovább állani nem kell, a rendkívüli szigorúsággal végrehajtott parancsoknak pedig ezentúl nem kell engedelmesskedni. Sok helyen pedig az orvosoknak és sebészmestereknek fejükbe szállt a dicsőség, hogy csodaszereiktől senki sem pusztul el, és így az elhalálozásokat ... más diagnosissal könyvelték el.”⁵⁷ Igaza van-e mindezekben a krónikásnak vagy sem, tény, hogy teljes biztonsággal nem állapítható meg a kolerajárvány áldozatainak száma, a hivatalos adat legfeljebb hozzávetőleges értéke lehet. A hivatalos összesítő adatok 536 517 betegről és 237 641 halotról számoltak be.⁵⁸ B. Lukács Ágnes monográfiájában kis eltéréssel 236 032 kolerahalottat említett.⁵⁹ Csak Pesten és Budán 2850 beteget és 1786 halottat jegyeztek fel,⁶⁰ a legnagyobb pusztítást Észak-Magyarországról, Pozsony és

⁵⁶ Daday 2002. 240.

⁵⁷ Bálint Nagy 1928. 38.

⁵⁸ Rigler 1929. 393.

⁵⁹ B. Lukács 1966.

⁶⁰ Körösi 1894. 23.

Kassa környékéről jelentették: itt a lakosság több mint 5%-a esett a kolera áldozatául.⁶¹

IRODALOM

- A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Az eredeti kéziratokból közli Prof. Bugát Pál. Dr. Olexich Pál tudósítása a' choléráról Oroszországban. *Orvosi Tár* 1831/5. 118–143.
- A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Az eredeti kéziratokból közli Prof. Bugát Pál. Dr. Spaustának tudósítása a' choléráról. *Orvosi Tár*, 1831/5. 100–117.
- A cholera Oroszországban hivatalos tudósítások szerint. Az eredeti kéziratokból közli Prof. Bugát Pál. Zhuber Antalnak hivatalos tudósítása a' choléráról Oroszországban. *Orvosi Tár*, 1831/6. 216–251.
- B. Lukács Ágnes 1966. Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány. *Orvostörténeti Közlemények*. 40. 71–137.
- Balásházy János 1832. *Az 1831-dik esztendői felső-magyarországi zendüléseknek történeti leírása*. Pest.
- Bálint Nagy István 1928. *Kolerajárványok Csanád vármegyében*. Makó.
- Daday András 2002. Az 1831-es kolerajárvány Pest vármegyében. In Uő.: *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. (Sajtó alá rendezte: Gazda István.) Budapest, Akadémiai. 226–246.
- Debreczeni Pap István 1957. Jegyzések a Choléráról. (Közli Réthly Antal.) *Orvostörténeti Közlemények*. 58–77.
- Faludy Géza 1925. A járványos betegségek numismatikai emlékei. *Népegészségügy*, 1925/7–8. 213–218.
- Fekete Lajos 1874. *A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története*. Debrecen.
- Haug Antal 1981. *Kolerajárvány Siófokon 1831-ben*. Siófok, Városi Tanács V.B. kiadása.
- Horváth Gyula 1944. *A pesti kolera-lázadás 1831-ben*. Budapest.
- Ismeretlen Kossuth-dokumentum az 1831-i zempléni kolera idejéből. (Közli Barta István.) *Orvostörténeti Közlemények*, 1966/38–39. 306–307
- J. Fráter Zsuzsa 1980. *Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon*. Történeti Statisztikai Füzetek 5. KSH Budapest.
- Jankovich Antal 1832. *Die epidemische Cholera in den Jahren 1817–1832, ihr Wesen, Ursache und rationelle Behandlung*. Buda.
- Jurkovich Emil 1927. Besztercebánya egészségügye a múltban. *Népegészségügy*, 1927/21–22.
- Kőrösi József 1894. *A hevenyfertőző betegségek statisztikája az 1881–1891-iki évekről*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.

⁶¹ J. Fráter 1980: 1.

- Lenhossék Mihály 1831. Rövid oktatás, miképen őrizhesse meg magát kiki a nap keleti cholerától, és mit kellessék ezen nyavalyának első kitörésekor mívelni az orvos megjelenéséig. *Magyar Kurír*, 1831. aug. 9.
- Magyary-Kossa Gyula 1921. Közegészségügy a régi magyaroknál. *Népegészségügy*, 1921/10–20.
- Magyary-Kossa Gyula 1925. Adatok a magyarországi pestisjárványok történetéhez. *Népegészségügy*, 1925/11–12.
- Magyary-Kossa Gyula 1926. Két levél az 1739. évi pestis idejéből. *Népegészségügy*, 1926/12. 669–673.
- Rigler Gusztáv 1926. Vesztegzár és rostély Szegeden 1738-ban. *Népegészségügy*, 1926/5. 232–238.
- Rigler Gusztáv 1929. *A közegészségtan és a járványtan rövid tankönyve*. Budapest.
- Schuster János 1831. A keletindiai cholera. *Orvosi Tár*, 1831/1. 34–60.
- Szállási Árpád 1964. Az 1831-es kolera-év Esztergom vármegyében. *Orvostörténeti Közlemények*. 31. 315–317.
- Takács Béla 1981. *Cholera Asiatica. Az 1831-es kolerajárvány Debrecenben*. Debrecen.

DID THEY SEE IT CAME? ATTEMPTS IN PROTECTION DURING THE FIRST CHOLERA EPIDEMIC IN HUNGARY

Summary

The paper deals in detail with the means of protection against cholera during the first great epidemic in Hungary in 1831. As the author demonstrates the emergence of the cholera in Europe did not cause the reform or transformation of the traditional measures against epidemics. Isolation and traditional way of disinfection (fumigation) remained the main precaution of defence that was carried out by cordons and quarantines. These precautions, though they had formerly proved to be effective against the plague, were insufficient in the time of cholera epidemic. Beside the unknown character of the disease that fact also contributed to a large extent to the extremely serious devastation caused by the epidemic.